

Roger Manley

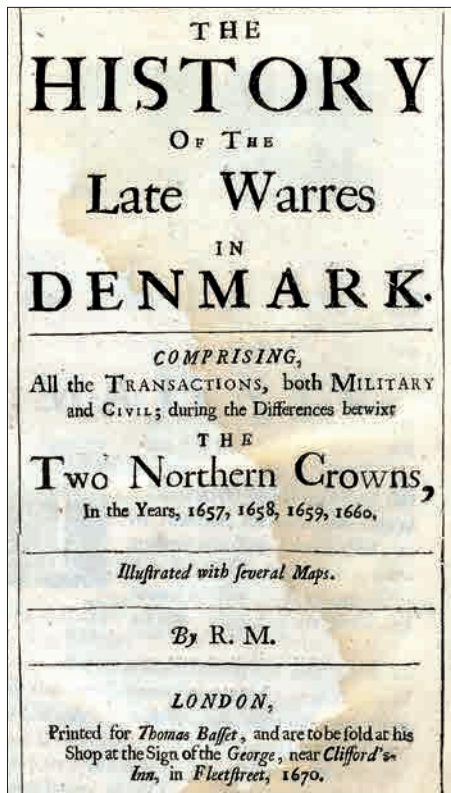
– en overset kilde til Svenskekrigenes historie

Af John Maalø Larsen

I 1670 udkom et værk af den engelske officer og militærhistoriker Roger Manley (1621?-1687)¹ med den noget omstændelige titel *The history of the late warres in Denmark, comprising all the transactions, both military and civil, during the differences between the two northern crowns in*

the years 1657, 1658, 1659, 1660, illustrated with maps. (Historisk gennemgang af både militære og civile tildragelser under de nylige krige i Danmark forårsaget af uoverensstemmelserne mellem de to nordiske kongemagter i årene 1657, 1658, 1659, 1660, illustreret med kort). Bogen blev genudgivet i 1683.

Alle citater fra Manleys værk i denne artikel er i kursiv og oversat til dansk af artiklens forfatter.

Figur 1.

Manley – en overset historiker

Sir Roger Manley var engelsk lavadelsmand, officer og forfatter til fire (militær)historiske værker. Et af dem er nævnte bog på 146 sider illustreret med fire kobberstik. Værket er så godt som aldeles oversat som kilde til danske værker om Svenskekrigenes (1657-1660) historie², helt aktuelt i Lars Christensens 624 sider tykke bog *Svenskekrigene 1657-60*³ fra 2018.

En årsag kan være, at man måske aldrig rigtigt har sat sig ind i hvilke forudsætninger, han havde for at skrive sit værk: Han var adjutant for det hollandske hold af mæg-

lere og opholdt sig således i København og omegn i centrum af mange af begivenhederne under den afden af de to krige.⁴ I dag står han fuldstændigt i skyggen af den engelske chefmægler Philip Meadowe (1626-1718), der udgav et tilsvarende værk med en ligeså omstændelig titel i 1677 – altså syv år efter Manley.⁵ Trods det er Manley blevet beskyldt for at have skrevet af efter Meadowe med den noget søgte forklaring, at han må have haft adgang til en tidlig udgave af Meadowes manuskript. Som begrundelse angives, at *Manley var soldat i disse krige og kunne derfor ikke have haft så grundigt et kendskab til diplomatiske affærer.*⁶ Det kunne jo tænkes, at det er Meadowe, som har skrevet af efter Manleys fremstilling af i hvert fald den anden af de to krige!

Manley – en royalistisk officer⁷

Nu er der nok nogen, der spørger sig selv om, hvad i alverden en engelsk officer lavede på et hollandsk mæglerhold? For at forstå dette er det nødvendigt med et lille sideblik på engelsk historie.

I 1642 var der udbrudt borgerkrig i England. Den stod groft sagt mellem kongen, adelen og den anglikanske kirke (royalisterne) på den ene side og Parlamentet, borgerne og religiøse puritanere på den anden. Borgerkrigen endte med oprørens sejr, og kong Charles 1. (1625-1649) blev afsat og henrettet. England blev

republik under ledelse af oprørshærens fører, Oliver Cromwell (1599-1658).

De kongetro officerer, som nægtede at gå over på Cromwells side, havde ingen anden mulighed end flugt. Af religiøse årsager var det protestantiske Holland – eller Nederlandene, som det hed dengang⁸ – stort set eneste mulighed, og adskillige engelske officerer gik i hollandsk tjeneste.⁹

Republikken udartede sig til et upopulært diktatur, og i 1660 blev England atter monarki. De fordrevne royalister vendte tilbage og tjente nu den nye kongemagt, således også Manley der sluttede sin militære karriere som kommandant på først kanaløen Jersey, senere Landguard Fort nær Harwich.

Også denne borgerkrig har Manley behandlet. I 1686 udkom hans *Commentariorum de Rebellionem Anglicana ab Anno 1640 usque ad Annum 1685.*¹⁰ (Optegnelser om det engelske oprør fra året 1640 helt frem til året 1686). Som det fremgår af titlen, beherskede han også latin, så han har absolut været en mand af klassisk dannelse.¹¹

Mæglerne¹²

Krigen mellem Danmark og Sverige var ikke kun et nordisk anliggende. De store europæiske handelsnationer havde udsendt hold af mæglere, som skulle forsøge at afslutte krigen –

helst til egen fordel. Hovedmålet var, at intet land skulle sidde på begge sider af Øresund og styre handelen på Østersølandene.

De diplomatiske bestræbelser på at få afsluttet krigen var påbegyndt allerede i august 1657, altså før krigen var tre måneder gammel. De foregik dels ved, at danske og svenske diplomater rejste rundt mellem vigtige europæiske hovedstæder, dels ved at mæglere fra Frankrig, England og Holland blev sendt til bl.a. København. Et mæglerhold bestod først og fremmest af diplomater, men til at løse diverse praktiske opgaver brugte man adjutanter, typisk officerer. Det var denne sidste funktion, Manley udfyldte for det hollandske hold af mæglere i København.

Manley på Østsjælland

Manleys værk er først og fremmest en grundig fremstilling af forløbet af de to Svenskekrige og de diplomatiske forhandlinger og resultater, men indimellem dukker han selv frem i teksten (understregningerne er nærværende forfatters):

28. august 1659 er han med de hollandske mæglere ude i den svenske lejr for at forhandle med den svenske konge, Carl 10. Gustav (1654-1660). Kongen bliver vred på hollænderne og smider dem ud. Deres medbragte danske herold bliver arresteret. *Overskræket over denne nyhed sendte de (mæglerne) mig tilbage til kongen for*

at klage over dette voldelige brud på international ret (s. 84).

31. august skriver han, at *da de hollandske ambassadører fik at vide, at kongen ikke blot havde lagt sin vrede på hyllden, men også ønskede, at de skulle vende tilbage til hoffet, sendte de mig til ham for at få at vide, hvorvidt det behagede majestæten, at de kom til hans lejr eller ikke* (s. 85).

Sommeren 1659 er København belejret af svenske krigsskibe, og det er derfor ikke muligt at få forsyninger sendt ind i byen. *De engelske krigsskibe lå mellem København og Hven og hjalp dem (københavnerne) ikke, før generalen blev adviseret af mig, som kom direkte fra hoffet og der havde set ynkelighederne (et par sild og et stykke salt oksekød var bedste servering ved kongens bord), og sendte en båd ladet med alle slags fjerkræ og friskt kød til kongens børn. Hoffet, der var bevæget over den engelske generals godgørelse, sendte to rådmænd på et engelsk fartøj, som jeg skaffede, ud for at rose og takke generalen* (s. 91).

25. oktober 1659 opholder den svenske konge sig i Nykøbing Falster; hos ham er engelske og franske mæglere. Hollænderne nægter at komme, da de bliver betragtet som fjender – de dansk/allierede styrkers invasion af Fyn står for døren. Da der ikke kan sluttes fred uden deres deltagelse, *bliver de inviteret med breve fra hoffet, fra ambassadørerne og efter kongens ordre og på de andre ambassadørers bøn af mig* (s. 95).

Slaget ved Nyborg 1659

For lokale læsere af dette årsskrift er Manleys beretning om Slaget ved Nyborg 14. november 1659 selvfølgelig af særlig interesse, og den skal derfor gengives i sin fulde ordlyd her (se tekstboks).

Forinden er det dog nok på sin plads at give et kort rids af slagets forhistorie: Bemærk, at der var tale om to krige. Den første begyndte med en dansk krigserklæring 1. juni 1657 og sluttede med Freden i Roskilde 27. februar 1658. Den anden begyndte med en svensk landgang ved Korsør 8. august 1658 og sluttede med Freden i København 27. maj 1660.

Da Sverige var den angribende part i anden omgang, trådte Holland af traktatmæssige årsager ind i krigen på dansk side og sendte en stor flåde hertil. Sideløbende hermed lykkedes det for dansk/allierede styrker at befri hele den jyske halvø. To armeer under ledelse af feltmarskallerne Eberstein og Schack gik i land to steder på Fyn, mødtes i Odense og rykkede frem mod Nyborg, hvor en svensk styrke på ca. 5000 mand under pfalzgreven af Sulzbachs¹³ kommando lå i fæstningen. På grund af dennes ringe tilstand valgte pfalzgreven at tage slaget i åben mark.

Tekstboks 1:

»... den fjortende november så Eberstein og Schack svenskerne stå i slagorden og vente på dem: Den svenske hærns højre fløj, der udgjordes af ti ryttereskadroner, blev ført af Fyrsten (*pfalzgreven af Sulzbach*) selv; fire af dem udgjorde reserven, ført af generalmajor Böttigher; et hundrede dragoner dannede det yderste af fløjen, og fronten blev styrket af tre kanoner.

Venstre fløj var af samme styrke og opstillet på samme måde under kommando af generalmajor Horn og greven af Valdec.

Men centrum, der bestod af fire fodfolksbataljoner med højst 1400 mand og fem kanoner, stod under kommando af feltmarskal Stenbock, der var sendt dertil for at bistå den unge fyrste med moden rådgivning.

Byen (*Nyborg*) og en skov (*Juelsbergskoven*) dækkede hæren bagtil, så dens ryg var sikret. En lang sammenhængende grøft, der var delvist vandfyldt, lå mellem den svenske front og selve slagmarken.¹ Der var nogle overgange over den nævnte grøft, som blev brugt af rytterne, når de skulle i kamp på den anden side.

Da Eberstein fik øje på den fjendtlige slagorden, opstillede han sin arme klar til kamp. Generalmajor Quast førte højre fløj. Den bestod af de kejserlige regiment, nogle få polakker og en eskadron danske dragoner. Grev von der Nath udgjorde reserven med sit eget og en del af oberst Mathews regiment.

Det danske infanteri, der kun udgjordes af to små enheder, stod i centrum med fjorten kanoner. Venstre fløj, som udgjordes af brandenburgere, polakker, en del af Ebersteins regiment og nogle få dragoner, var forstærket med fem hollandske kompagnier under kommando af oberstløjtnant Aquila. Resten af Ebersteins og hele oberst Kannenberg's regiment dannede reserven.

På det tidspunkt havde feltmarskal Schack også opstillet sin arme i slagorden. Højre fløj var under kommando af generaløjtnant Ahlefeldt, venstre fløj under generalmajor Tramp.

De hollandske hjælpetropper udgjorde centrum. De bestod af engelske, franske og hollandske kompagnier formeret i tre regimenter under deres tre oberster, Killegrew, Allowa og Meteren. Killegrew stod i spidsen for denne styrke, og resten af officererne, bortset fra Allowa, der var syg, og Sir Walter Vane, der på bedste vis bestred en generalmajors pligter², fulgte kompagnierne, hvorhen de bevægede sig.

Feltmarskal Eberstein havde valgt venstre fløj for at stå over for fjendens højre. Da Schack så dette, førte han sin styrke mod højre, så de to armeer udgjorde en samlet front, der dog blev bragt i uorden, dels på grund af Ebersteins hast med at angribe, dels på grund af den uorden, som altid opstår ved sammenstød mellem to styrker.

Da de to hære var opstillet, stødte de sammen og kæmpede tappert. Slaget var voldsomt og udfaldet tvivlsomt, da hollænderne ændrede det hele: De stod fast, da resten af styrken var bragt i uorden, og snupede sejren fra svenskerne.

Før slaget begyndte, havde Eberstein sendt fire hundrede ryttere frem for at undersøge fjendens slagorden. De kom for langt frem, blev varmt modtaget og slået tilbage til hovedstyrken.

I mellemtiden havde Ebersteins øvrige styrke bevæget sig frem og marcherede direkte mod den svenske grøft. De forsøgte med stort mod at jage dem væk fra den, men blev modtaget ligeså tappert og tvunget tilbage med store tab, og alle officerer i Ebersteins regiment blev enten dræbt eller såret.

Det gik ikke bedre for Schack. Alle hans rytterangreb brød sammen, og rytterne slået på vild flugt. Var det ikke fordi, grøften hindrede de svenske ryttere i at følge op på succesen ved at forfølge deres fjender om bag det hollandske infanteri, havde dagen uden tvivl været deres.

Da Killegrew så, at rytteriet blev slået tilbage, marcherede han i god orden frem mod grøften, og ved uafbrudt geledvis skydning tvang han svenskerne væk fra grøften og bagud på slagmarken.

Svenskerne forsøgte at kæmpe sig fremad igen, men deres slagorden brød sammen og blev skåret i småstykker af angribende polske og danske ryttere, som var kommet ind i kampen igen.

Da Ahlefeldt så dette, drev han på ny sine styrker frem, passerede ligeledes grøften og angreb de svenske ryttere på venstre fløj, rev deres formationer op, jog dem på vild flugt og forfulgte dem helt frem til byens volde.

Da Fyrsten havde mistet alle sine fodfolk og var blevet svækket ved tabet af venstre fløj, indså han, at han ikke kunne vende slagets gang og trak sig i rimelig god orden tilbage til byen, forfulgt af den sejrige fjende.

Da slagmarken var ryddet og plyndret, og natten rykkede nærmere, slog de danske generaler lejr så tæt på byen som muligt.

Næste morgen stillede de op i slagorden inden for synsvidde af fjenden, anbragte deres kanoner og truede med et øjeblikkeligt og altomfattende angreb, med mindre de overgav sig. Da svenskerne så fjendens forberedelser, sendte de parlamentærer ud for at forhandle.

De sendte også en herold til de Ruyter (*den hollandske flådechef*), som uafbrudt beskød byen med kanonsalver (*fra skibe i Nyborg Fjord*). Herolden bad ham holde inde, så de kunne overgive byen på rimelige betingelser.

Enhver tale om betingelser blev afvist af sejrherreerne, og de måtte overgive sig selv og byen betingelsesløst« (S. 101-103).

¹ Manley er en af meget få historikere, der beretter om denne sammenhængende, delvist vandfyldte grøft. Slagmarksarkæologiske undersøgelser 2009-2018 har vist, at han havde ret mht. til dens eksistens og store betydning for slagets gang.

² Denne oplysning virker lidt underlig. Det var netop en generalmajors opgave at føre flere regiment. Den engelske oberstløjtnant Walter Vane (1619-1674) blev faktisk hollandsk generalmajor – men ikke før 1673.

³ Bemærk denne udlægning af Ahlefeldts angreb. I mange andre beretninger om slaget anføres det, at han fandt en vej udenom den svenske venstrefløj ved at omgå den gennem noget krat, ride op ad en skrænt, gennem en mose, langs en å og lign. De slagmarksarkæologiske undersøgelser har også her vist, at Manleys udlægning er den korrekte.

Manleys kilder til beretningen om Slaget ved Nyborg

Manley var ikke selv til stede i Nyborg, endsige på slagmarken. Hvor har han da sin viden fra?

Han skriver (s. 111) at han ikke vil skrive om kampene i Norge, *da det kendskab jeg har til dem stammer fra anden hånd*. Hans viden om Slaget ved Nyborg må altså bygge på en beretning fra en af deltagerne.

Nærlæser man hans beretning, er kun to deltagere beskrevet decideret positivt: Killegrew og Ahlefeldt. Mon ikke det er en af disse to, da man jo ikke skal sætte sit lys under en skæppe? Af de to fylder Killegrew mest: Han er en af tre oberster i de hollandske hjælpetropper, han fører

alle tre hollandske regiment samlet i kamp, de står fast, da resten af styrker er bragt i uorden, han marcherer i god orden frem til grøften, hans folk afgiver helt efter reglementet geledvis ild, han jager svenskerne bagud på slagmarken, og han bryder deres formation, da de forsøger at komme frem til grøften igen, så de er nemme ofre for det polske og danske rytteri.

Hertil kommer, at Manley og Killegrew begge var engelske officerer i hollandsk tjeneste. Sir William Killegrew (1600-1665) var dog ikke flygtet fra Cromwells styre, men havde gjort tjeneste i Holland i hele sin militære karriere. Det fortsatte han med indtil 1664, hvor han returnerede

Figur 2.¹⁴ Plan over de to hæres opstilling før Slaget ved Nyborg 14. november 1659 indsat som kobberstukket planche mellem s. 102 og 103 i Manleys bog. Kort og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek, København.

GL = generalløjtnant; GM = generalmajor; OL = oberstløjtnant; Eberstein, Schack og Stenbock er feltmarskaler, de øvrige officerer oberster. Dragoner er afsiddet rytteri. Infanteri og fodfolk er det samme. →

Diagram

L. G. Wom
 3 Pieces Canon
 - Hart. Kaden
 - Schindler, C. Engd.
 - M. Walle
 - G. Walle
 - W. Walle
 - D. Walle

Sueda
 5 Pieces Canon
 - C. Danks
 - W. Walle
 - C. Walle

Pr. Sussbach
 3 Pieces Canon
 - W. Walle
 - M. G.
 - C. Engd.
 - B. K. K.
 - K. Walle
 - D. Walle

Schack
 3 Pieces Canon
 - C. Boet. Becken
 - G. Walle
 - D. Walle

Daner
 2 Pieces Canon
 - M. Walle
 - M. Walle

Eberstem
 3 Pieces Canon
 - M. Walle
 - D. Walle

Brockenhufe
 L. G. Wom. M. Walle
 - M. Walle
 - M. Walle

Kirch
 G. Walle
 - M. Walle

Diagram

til England og blev den første chef for det, der i dag er kendt som The Royal Marines, det engelske marinekorps. I andre kilder hedder han Killigrew eller Killiger.

Mon ikke han er vor mand?

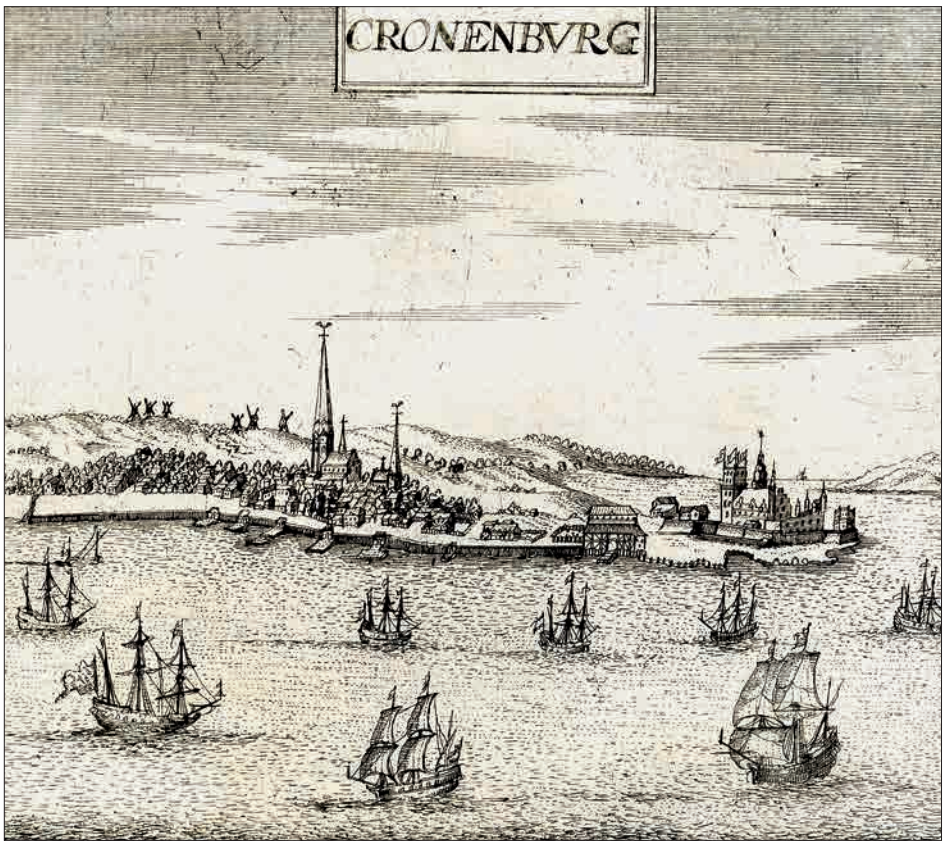
Manleys anden kilde behøver vi ikke gætte os til. Han kan godt nok ikke give en førstehåndsberetning, men er til gengæld langt mere prominent: selve kong Carl 10. Gustav i egen høje person!

Da kongen kom tilbage til Kronborg efter slaget, havde jeg den ære at være

til stede. Jeg blev tilkaldt, og Hans Majestæt spurgte mig, hvad der var af nyheder fra København, og om deres glæde over sejren ikke var overmåde stor? Jeg svarede, at de i høj grad var opmuntret af den.

Hans Majestæt var derefter glad for at kunne fortælle mig om hele slaget, om hvilke regimente og hvilke særlige personer der havde udmærket sig. Han konkluderede, at ingen var skæbnens herre, og at intet var mere tilfældigt end krig.

Men slaget (the blow) var ikke større, end at det kunne udlignes med den

Figur 3. Helsingør med Kronborg gengivet på kobberstik i Manleys bog (mellem s. 126 og 127). Privateje.

Figur 4. Carl 10. Gustav – aldrig har nogen person i historien været tættere på at udslutte Danmark som nation. Slaget ved Nyborg 1659 satte en stopper for hans planer. Uden den dansk/allierede sejr her, havde denne artikel været skrevet på svensk! Ukendt kunstner. Wikimedia Commons.

tilfredsstillelse, det var at vide, at hans mænd havde kæmpet godt.

Lad Manleys tanker om årsagen til den svenske krigerkonges død kun 37 år gammel være afslutningen på denne lille artikel:

Jeg er ikke uvidende om, at ikke kun denne modige konges fjender, men også hans venner, angav grunden til hans dårlige humør og efterfølgende død som værende den melankoli, der besatte ham efter tabet af sin hær på Fyn.

Litteratur

Carnell, Rachel: *A Political Biography of Delarivier Manley*. London 2008, s. 7-50.

Christensen, Lars: *Svenskekrigene 1657-1660*. København 2018.

Manley, Roger: *The history of the late warres in Denmark, comprising all the transactions, both military and civil, during the differences between the two northern crowns in the years 1657, 1658, 1659, 1660, illustrated with maps*. London 1670.

Olsen, Jesper: »Mellem fund og kilder« i *Nyborg – før & nu 2013*. Nyborg 2014, s. 61-96.

Stade, Arne: »Engelska memoarer« i *Carl X Gustaf och Danmark*. Stockholm 1965, s. 19-66.

Noter

¹ Jf. Carnell. Andre steder angives 1626?-1688.

² En undtagelse er en artikel af Østfyns Museers leder af slagmarksstudier, Jesper Olsen. Se Jesper Olsen, »Mellem fund og kilder« i *Nyborg – før & nu 2013*. Nyborg 2014. Retfærdigvis skal det dog nævnes, at Manley indirekte er blevet brugt, idet han blev benyttet som kilde af Samuel von Pufendorf i mammutværket *De Rebus a Carolo Gustavo, Sueciae Rege, gestis commentariorum libri septem*, populært kaldet Pufendorfs Atlas, som ses brugt som kilde i danske fremstillinger. Det blev første gang udgivet på latin i 1696. Senere fulgte udgivelser på tysk, fransk og svensk.

³ En aldeles fremragende og anbefalelsesværdig bog med den meget sigende undertitel »Danmark på kanten af udslettelse«. Desværre mangler »Nyborg« i registeret!

⁴ Ser man på fordelingen af stoffet omhandlende hhv. den første og den anden af de to krige, fremgår det klart, at Manley først er kommet til Danmark efter den første krig. Denne fylder kun 16 af de 146 sider i bogen og har en noget speciel paginering: 1-1-2-2-3-4-5-5-6-6-7-7-8-8-9-10. Se note 5 vedr. Stades teori om kilden til disse sider. Af Carnell 2008 fremgår det, hvor Manley tlbrogte sin tid under den første krig.

⁵ Philip Meadowe, *A Narrative of the Principal Actions occurring in the Wars betwixt Sweden and Denmark before and after the Roschild Treaty, with the Counsels and Measures by which those actions were directed, together with a View of the Suedish and other Affairs as they stood in Germany in the year 1675, with relation to England*. London 1677.

⁶ Guernsey Jones, *The Diplomatic Relations between Cromwell and Charles X. Gustavus of Sweden*, s. 6. Heidelberg 1897.

Den svenske Carl Gustav-ekspert Arne Stade mener, at Manley som kilde til den første af de to krige til dels har benyttet Meadowes indberetninger til det engelske udenrigsministerium. Stade 1965 s. 38-41.

⁷ Ønsker man en grundig indføring i Manleys liv og levned, fås det på de første 50 sider i Carnell 2008, der egentlig er en biografi om Manleys datter, forfatterinden Delarivier Manley (1663-1724); men siderne 7-50 handler mest om hendes fars liv og karriere, herunder hans landflygtighed i Holland og rejser rundt i Nordeuropa, bl.a. under den første af de to svenskekrige.

⁸ Holland var en af flere provinser i Nederlandene, men for nemheds skyld anvendes de nutidige betegnelser Holland, hollandsk og hollændere i denne artikel.

⁹ Det skal dog også nævnes, at der i det hele taget var mange engelske officerer og soldater i hollandsk tjeneste i midten af 1600-tallet. I 1664 indgik der fx fire engelske regimenter bestående af 32 kompagnier i den hollandske hær.

-
- ¹⁰ En engelsksproget udgave udkom efter Manleys død: *The history of the rebellions in England, Scotland, and Ireland wherein the most material passages, sieges, battles, policies, and stratagems of war, are impartially related on both sides, from the year 1640 to the beheading of the Duke of Monmouth in 1685*. London 1691.
- ¹¹ Manley havde brugt en del af sin tid i landflygtighed på at lære latin. Carnell s. 32. Endvidere havde han i 1642 forladt University og Oxford for at slutte sig til royalisternes hær.
- ¹² Christensen 2018 s. 156-161.
- ¹³ I de fleste danske beretninger om Slaget ved Nyborg kaldes han for Sulzbach. Dette er forkert. Han hed Filip Florinus (1630-1703), og hans titel var pfalzgreve af Sulzbach. Manley kalder ham for »the Prince«, i denne artikel oversat »Fyrsten«.
- ¹⁴ Er man interesseret i en nøjere beskrivelse af slagopstillingen, se fx John Maalø Larsen, »Hvor stod slaget?« i *Nyborg – før & nu 2010*. Nyborg 2011.